

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת בשלח וט"ו בשבט, תשע"ג
מספר 1002מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

האפרסמון – סמלה של ארץ ישראל ויהודיה זהר עמר

האפרסמון¹ אינו נמנה על המינים שבהם השתבחה ארץ ישראל, ואעפ"י כן החלטנו להקדיש לו מאמר לכבוד ט"ו בשבט, בשל חשיבותו.

בתקופה ההלניסטית והרומית נחשב האפרסמון שגדל ביהודה לצמח הבושם המפורסם והיקר בעולם. באותה עת הוא נקרא בשמות שונים – צרי, קטף, בלסם, בלסמון, אפובלסמון ועוד. האפרסמון שימש גם מרכיב בקטורת, וחשיבותו התבטאה בזיהויו עם ה"נֶטָף" (שמ' ל:לד) וה"צרי" הנזכרים בראש רשימת סממני הקטורת שהוקטרו במשכן ובמקדש (בבלי, כריתות ו.; ירושלמי, יומא מא ע"ד).

בתקופת המשנה והתלמוד גודל האפרסמון כצמח תרבות רק באזור אגן ים המלח, בעיקר בנאות יריחו ועין גדי. גידול הצמח והפקת הבושם היו בבעלות השלטון החשמונאי ולאחר מכן ע"י הורדוס וממשיכיו. הדרישה לבושם האפרסמון בשוקי העולם העתיק מחד גיסא ושליטת היהודים בגידולו מאידך גיסא רק הגבירה את המוניטין שלו. הוא נהפך יותר מכול לסמלה של ארץ ישראל היהודית, ולא בכדי הציע רב יהודה ברכה ייחודית לריח האפרסמון: "בורא שמן ארצנו" (ברכות מג.).²

השלטון הרומי מעולם לא ויתר על מאווייו להעביר את מטעי האפרסמון לחסותו, ודיכוי מרד היהודים היה עילה והזדמנות מצדו לממש זאת. כאשר חרב המקדש (70 לספירה), ביקשו היהודים להשמיד את מטעי האפרסמון לבל ייפלו בידי אויביהם ולהותיר אדמה חרוכה. לפי תיאורו של פליניוס הזקן, שפעל בשלהי בית שני, ניטשה מלחמה קשה על כל שיח ושיח.³ לבסוף הצליחו הרומאים להשתלט על מטעי האפרסמון, וענפיו הוצגו ברומי בתהלוכות הניצחון עם השבויים היהודים לצד מנורת הזהב.⁴ עדות לכך נשתמרה אף מהמאה השבע-עשרה בהעתקה של תבליט של שער הניצחון של טיטוס ברומא. פליניוס מספר גם כיצד נהפך האפרסמון לנכס כלכלי שהכניס ממון רב לקופת האוצר הרומי.

* פרופ' זהר עמר מרצה וחוקר במחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה.

¹ לצמח הזה אין כל קשר לעץ פרי ממוצא יפני המכונה בימינו בטעות "אפרסמון" (מסוג Diospyros).

² סיכום המידע על האפרסמון ראו י' פליקס, **עצי בשמים יער ונוי**, ירושלים תשנ"ז, עמ' 37-61; ז' עמר, **ספר הקטורת**, תל אביב תשס"ב, עמ' 58-75; ש' בן-יהושע וב' רוזן, "הסוד של עין גדי", **קתדרה** 132 (תשס"ט), עמ' 77-100.

³ G. Plinius, *Naturalis Historia*, (W.H.S. Jones trans.) London 1989: XII 113

⁴ שם, 111.

האפרסמון ומצדה

במסגרת אחרת (ראו הערה 5) הצענו שכיבושו של מבצר מצדה, המסמל את סופו של מרד היהודים, היה קשור בין היתר לחלקו של האפרסמון במאבק הלאומי והכלכלי שהתקיים בין היהודים לרומאים. דומה שהמאמץ של הרומאים לכבוש את מצדה נועד לשמור על מטעי האפרסמון של עין גדי ועל התוצרת היקרה. לאמתו של דבר, עוד לפני חורבן הבית אוחסנה במחסניו תוצרת האפרסמון היקרה שהופקה בעין גדי, ולעניין זה יש כנראה לקשור את השתלטות הסיקריים בשנת 68 על מצדה ועין גדי, על אוצרותיהם ועל תנובתם החקלאית. עיון מחודש במקורות ההיסטוריים ובממצא הארכיאולוגי עשוי להסביר את התמיהה מדוע המשיכו הרומאים לנהל קרב עיקש לאחר שלוש שנים מאז חורבן המקדש על מבצר מצדה, שהיו בו בעיקר אזרחים, ומדוע הביאו למקום כוח אדם עצום והשקיעו השקעה צבאית אדירה בתשתיות, כמו בניית שמונה מחנות צבא שחלקם פעלו עוד שנים רבות לאחר חורבן הבית.

ישנם מקורות היסטוריים עשירים על האפרסמון של יהודה בתקופה זו, אך הממצא הארכיאולוגי הנוגע ישירות לצמח זה הוא מועט. למשל, כל הדיונים על אודות הפכית עם הנוזל שנמצאה בקומראן או כתובת בית הכנסת של עין גדי אינם אלא פרשנות בלבד. כל הממצאים המציינים במפורש את בושם האפרסמון נמצאו עד כה רק במצדה: פפירוסים וכתובות אפיגרפיות המציינות את שמו, ובכלל זה אזכור אדם ששמו "הקטפי". כל העדויות הללו רומזות שבסיפורה ההרואי של מצדה מילא האפרסמון תפקיד חשוב, שהנסתר בו עדיין רב על הגלוי.⁵

שיבת האפרסמון לארץ ישראל

העדויות האחרונות על גידול האפרסמון בארץ ישראל הן מסוף התקופה הביזנטית וראשית התקופה הערבית. מאות שנים גדל האפרסמון בהיקף מצומצם בגני המלך במצרים וכצמח בר בחצי האי ערב. עם שיבת ציון חלה התעוררות במחקר ההיסטורי והארכיאולוגי של האפרסמון. בד בבד נעשו ניסיונות רבים להשיבו לארץ-ישראל, והם צלחו רק לפני כעשור שנים.⁶ במחקר שערך כותב שורות אלה בשיתוף עם ד"ר דוד אילוז נבחנו תכונות הבושם הנוזלי והנדיף של המועמדים לזיהוי האפרסמון: *Commiphora gileadensis* ו-*Commiphora kataf*. צוותי מחקר בארץ עוסקים בבחינת סגולותיו הרפואיות בהנחה שיש יסוד לתיאורים המופלגים הנזכרים בעניין זה במקורות הרפואה הקדומים. למשל, מחקרנו הראה את יעילות הנטף של הצמח כמדכא פעילות גדילה של חיידקים וכחומר אנטיספטי.⁷

אנו מקווים שהחזרת גידולו של האפרסמון לארץ ישראל יאפשרו לחשוף עוד כמה מצפונותיו של צמח זה. אולי כך יתעורר מחדש הביקוש לבושם האפרסמון, והוא יזכה להשבת המוניטין שזכה בו בעבר. אולם מעל לכל זה עתידה חזרת האפרסמון לסמל את קצה של גלות ישראל ושיבת עם ישראל לארצו.

⁵ ז' עמר, "האפרסמון מעין גדי וסיפורה של מצדה", מחקרי יהודה ושומרון כא (תשע"ב), עמ' 227-234.

⁶ ז' עמר וד' אילוז, "האפרסמון בארץ ישראל", מחקרי עיר דוד וירושלים הקדומה, דברי הכנס האחד-עשר (א' מירון, עורך), כרך חמישי, תש"ע, עמ' 61-73.

⁷ D. Iluz, M. Hoffman, N. Gilboa-Garbe and Z. Amar, "Medicinal properties of *Commiphora gileadensis*", *African Journal of Pharmacy and Pharmacology* 4 (2010), pp. 516-520.